

larak iki mutasarrıflık bir vilâyet oldu. 1878'de Berlin Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan'a verildi. Son Bosna Valisi Ahmed Mazhar Paşa'nın buradan ayrılması ile Osmanlı idaresi fiilen sona erdi. Osmanlı döneminde 1866'dan başlamak üzere vilâyete ait on beş defa salnâme yayımlandığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, *Ruus*, nr. 262, s. 2, 34; nr. 266, s. 211; nr. 523 m., s. 8-10; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye* (1283), s. 156-157; Tursun Bey, *Târth-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 121-135; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 283^a-284^a; Ayn Ali, *Kavânin-i Âl-i Osmân*, s. 16-18, 48; Cevdet, *Tezâkir*, III, 3-99; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 61-106; Hazım Sabanović, *Bosanski Paşaluk*, Sarajevo 1959; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 10; a.mlf., "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *TTK Belleten*, XX/78 (1956), s. 247-285; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1961, s. 201-232; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete (1550-1650)*, İstanbul 1978, s. 47, 125; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 251-359; L. İnciçyan — H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumeli'sinin Tarih ve Coğrafyası", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 101-108; İhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *TD*, XXXII (1979), s. 905-935; Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna", *POF*, XXX (1980), s. 431-447; Branislav Djurdjev, "Bosna", *EI²* (İng.), I, 1263-1269; Halil İnalıc, "Eyalet", a.e., II, 721-724.

FERİDUN EMECEN

BOSNA-HERSEK

1991'de bağımsızlığını ilân eden ve eski Yugoslavya'yı oluşturan federe cumhuriyetlerden biri.

Yüzölçümü 51.129 km² olan Bosna-Hersek, doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batıda ise Hırvatistan cumhuriyetleriyle çevrilidir. Adriyatik denizinde 20 km. uzunluğunda kıyısı vardır. Topraklarının çoğu dağlık olup verimli ovalar daha ziyade kuzeyde bulunur. Su kaynakları bakımından oldukça zengindir, Sava ve Neretva büyük akarsularını teşkil eder. İliyria (İlyria) menşeli Bosna ismi, aynı adı taşıyan ırmaktan kaynaklanmış ve ülkenin daha geniş olan kuzey kısmının adını oluşturmuştur. Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek (Herzeg = Dük) adı ise, XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini "St. Sava'nın Herseki" yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić Kosača'nın unvanından gelir (Herzegovina = Hersek'in toprağı). Osmanlı hâkimiyeti sırasında her ikisi de birer san-

cak olmuş ve sınırları bugünkünden daha geniş bir sahayı kaplamıştır. 1580'de Bosna'nın beylerbeyilik (eyalet) statüsü kazanmasından sonra Hersek, Hersek sancağı veya Hersek-ili adı altında bu beylerbeyiliğe bağlanmıştır. Bugünkü Bosna-Hersek Cumhuriyeti toprakları ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresi altında bulunduğu sırada (1878-1918) Bosna-Hersek vilâyetini oluşturan ve 1918'den sonra Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası sayılan alanı içine almaktadır. 1929'da Yugoslav Krallığı, "banovina" denilen dokuz büyük idarî bölüm halinde teşkil edilince Bosna-Hersek'in sınırlarında bazı değişiklikler olmuştur. Nihayet bugünkü Yugoslavya'da eski tarihî sınırlarına uygun ayrı bir Bosna-Hersek Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. Merkezi Saraybosna (Sarajevo) olan bu cumhuriyet 109 cemaate ayrılmıştır. 1990'da yapılan demokratik seçimlerden sonra memleketin genel durumunda ve idarî sisteminde bazı yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Kasım 1990'da yapılan serbest seçimlerde demokrasi yanlısı siyasî partilerin kazanması Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya'da olduğu gibi bağımsızlık yanlısı eğilimlerinin artmasına yol açtı. Müslüman Demokratik Hareket Partisi lideri, *İslam İzmetü Istoka Zapoda Irecia Alternativa* (Türkçe trc. *Doğu ve Batı Arasındaki İslâm*, İstanbul 1987) adlı kitabın yazarı ve tanınmış fikir adamı Ali İzzetbegović Bosna-Hersek Cumhuriyeti devlet başkanlığına seçildi (Aralık 1990).

Yugoslavya'dan ayrılmak isteyenlerle federal orduyu bir baskı unsuru olarak kullanıp Yugoslavya'ya hâkim olmak isteyen komünistlerin idaresindeki Sırbistan arasında 1991 yılında bir siyasî kriz patlak verdi. Ekim 1991'de Bosna-Hersek'in egemenliğini ilân etmesi ve bu cumhuriyetin sınırları içerisinde yaşayan Sırp'ların buna karşı çıkarak Yugoslavya'ya bağlılığı sürdürmek istemeleri üzerine müslüman - Sırp çatışması başladı. Mart 1992 başında bağımsızlığı güçlendirmek için yapılan referandumla katılanların % 99.43'ü bağımsızlık lehine oy kullanırken Sırp'lar oylamaya katılmadı ve federal ordunun desteğinde müslümanların yerleşim bölgelerine saldırılarını yoğunlaştırarak katliama yöneldiler. Türkiye'nin ve diğer bazı ülkelerin de tanıdığı Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Nisan 1992'de federal ordunun ve Sırp'ların saldırılarıyla başlayan bir iç savaşın içerisinde bulunuyordu.

1991 Mart ayında yapılan nüfus sayımına göre Bosna-Hersek'in nüfusu 4.5 milyona yaklaşmıştır. Halkın büyük kısmı Sırp-Hırvat (Boşnak) dilini konuşmakta olup kendilerini milliyet olarak Sırp, Hırvat, müslüman, Yugoslav şeklinde göstermişlerdir. Sayım sonuçlarına göre Bosna-Hersek'te, 1.905.000 müslüman (% 43,7), 1.364.363 Sırp (% 31,3), 752.068 Hırvat (% 17,3), 293.477 Yugoslav (% 5,5) ve 93.685 de diğer unsurlar (% 2,2) bulunmaktadır. Bu rakamlara ayrıca 10.098 kişilik Kupres cemaati de ilâve edilmelidir. Bunlar da yine Hırvat (3947), müslüman (745), Sırp (5169), Yugoslav (213) ve diğer (24) şeklinde milliyet belirtmişlerdir.

Nüfusun nisbî çoğunluğunu oluşturan müslümanlar, milliyetlerini Sırp, Hırvat veya Yugoslav olarak değil sadece müslüman (muslimani) olarak göstermişlerdir. Bu sayımlarda halkın hangi dine mensup olduğu da kaydedilmiş ve ilk tesbitlere göre, tıpkı 1981 sayımındaki gibi, halkın % 40'ının İslâm dinine bağlı bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bunların % 90'ı da Boşnakça konuşmaktadır. Yugoslavya'da gerek Bosna-Hersek gerekse Sırbistan ve Karadağ'da (Montenegro) Sırpça-Hırvatça/Boşnakça konuşan halkın bir bölümünün hem din hem millet adı olmak üzere müslüman sıfatını benimsemeleri 400 yıl süren Osmanlı idaresinin bir sonucudur. Ancak Osmanlı hâkimiyeti dönemi sadece dinî yönden değil ülkenin bütününde halkın gündelik hayat tarzına kadar inen derin bir kültürel etkiye yol açmıştır.

Türkler'le aynı dinden oldukları için Bosna-Hersek'in yerli müslüman halkı kendilerine Türk (Turci) dedikleri gibi bazan Türkler'den ayırt edilmek amacıyla Boşnak (Bosnalı, Bosnyak) ismini de kullanmışlardır. Özellikle bu sonuncusu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek yaygınlık kazanmıştır. Avusturya-Macaristan idaresi zamanında milliyetçilik cereyanları sebebiyle Ortodokslar kendilerini Sırp, Katolikler ise Hırvat olarak gösterip II. Dünya Savaşı'na kadar olan devrede müslümanlarla etnik birlik iddiasında bulundularsa da bazı şehirlî aydın kesimi dışında taraftar bulamadılar. Müslüman halk, Avusturya-Macaristan idaresinin gayretlerine rağmen Boşnak adını fazla benimsemeyip müslüman tabirini kullandı. Daha sonra Yugoslav idaresinin "entegral Yugoslav milleti" oluşturma çalışmaları da bir sonuç vermedi. Müslüman halkın büyük kısmı II. Dünya Savaşı'ndaki istiklâl mücadelelerine

katıldıklarından resmî kaynaklarda müs-lüman milleti olarak kabul gördüler. Fakat savaş sonrası resmî idare bu tabiri kabul etmediyse de 1967'de bu isim resmen tasdik edildi.

Osmanlı İdaresi Dönemi. Bölgeye ilk yerleşenlerin Hint-Avrupa menşeli İliiryalıları olduğu kabul edilir. Burası Roma hâkimiyeti döneminde Panonya (Pannonia) eyaletinin İlyiricum bölümüne bağlandı. Slav kabilelerinin ilk yerleştikleri bölge Bosna ırmağı havzası ve kaynağıydı. Daha sonra Bizans ve yerli hânedanların hâkimiyeti altında kalan bölgeye ilk Türk akınları 788'de (1386) başladı. Bu sırada ayrı bir krallık olan Bosna tahtında Kral I. Tvrtko bulunuyordu (1353-1391). 1388'deki akında Türk kuvvetleri yenilgiye uğradı, bundan bir yıl sonra Bosna askerleri Sırp knezi Lazar idaresinde Kosovo Savaşı'na katıldılar. Savaş Osmanlılar'ın galibiyeti ve Sırp knezliğinin Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesiyle sonuçlanınca Sırbistan'da bir kısmı Osmanlılar'a bağlı müstakil feodal beyler ortaya çıktı; Kral Tvrtko'nun halefine de kendisine ait toprakları idare yetkisi tanındı. 1392'de Üsküp'ün fethi, Sırbistan ve Bosna'nın durumunda önemli değişikliklere yol açacak ilk önemli adım oldu. Böylece bu bölgede bir "uç" mıntıkası oluşturuldu. Burası ilk sancak beyi olan Paşa Yiğit'in hareket üssü haline geldi. 1415'ten itibaren Bosna'ya yönelik hücumlar sıklıkla ve Osmanlı nüfuzu, Bosna'daki yerli hânedanlar arasındaki çekişmelerde etkili bir rol oynamaya başladı. Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Kral II. Tvrtko'nun (1420-1443) tahta çıkışından hemen sonra Bos-

na kralları birçok şehri ele geçiren ve askerî garnizonlar yerleştiren Osmanlılar tarafından haraca bağlandı (1428-1429). XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar, bugünkü Saraybosna bölgesini de içine alan Hodidjed kasabası ve civarında güçlü bir uç sahası, askerî bölge meydana getirdiler. Burası, voyvoda unvanını taşıyan İshak Bey oğlu Üsküp beyi İshak Bey tarafından idare ediliyordu. Civarda Osmanlı vassalı Bosna beyleri bulunduğundan bu bölge çift taraflı olarak kontrol altına alınmış durumdaydı. Bu idarî mıntıkayı gösteren 1455 tarihli *Tahrir Defteri*'nde "Saray Ovası" bir bölge adı olarak zikredilmişse de bu ad da bir yerleşme yeri mevcut değildir. Bununla birlikte Saraybosna'nın menşei Bosna Krallığı'nın çöküşünden daha eski bir döneme uzanır. Bu sıralarda Bosna tahtı, Batı'nın desteğine güvenen fakat Osmanlılar'a haraç ödemeyi de sürdüren Stjepan Tomaš (1443-1461) tarafından işgal edilmişti. Papa ise Osmanlılar'a karşı desteğini talep eden kralın hem Katolik olmasını hem de "sapmış" (heretik) olarak nitelendirdiği derin kök salma eğilimi gösteren ve yerleşik bir kilise haline gelen yeni mezhebin mensuplarının ortadan kaldırılmasını istedi. Kral da bu grupların takip ve katlini emretti. Böylece ortaya çıkan sosyal karışıklıklar Osmanlı nüfuzunun yayılması için önemli bir fırsat teşkil etti. Kralın oğlu Stjepan Tomašević ile Sırp prensesi arasındaki evlilikle Sırp despotluğu ve Bosna Krallığı'nı birleştirme teşebbüsü ise despotluk merkezi Semendire'nin (Smederevo) 1459'da Osmanlılar tarafından fethiyle neticelendi. Son Bosna kralı Tomašević (1461-1463), Batı desteğine güvenerek Osmanlılar'a haraç ödemeyi reddedince, bu durum tâbi bir hükümdar olmaktan çıktığı anlamına geldiğinden, Fâtih Sultan Mehmed idaresindeki Osmanlı ordusu süratle Bosna'nın fethini tamamladı. Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra Macar Kralı Matthias Corvinus Bosna'ya yürüyüp Yayça'yı aldı ve biri burada, diğeri Srebrenik'te iki eyalet (banat) kurarak Osmanlılar'a karşı tampon bir bölge oluşturdu. Buradan Bosna bölgesine birçok akın yapıp eski hânedan mensuplarından birine 1476'ya kadar sürecek sözde bir krallık kurdurdu ise de bu faaliyetler pek verimli olmadı.

Bosna Osmanlı idaresine geçince bir sancak haline getirilmişti. İlk sancak beyi de Minnetoğlu Mehmed Bey idi. Hersek sancağı 1470'te teşkil edilmiş, bu-

ranın diğeri bir kısım toprakları ise 1482 başlarında fethedilerek sancağa katılmıştı. Ayrıca bu bölgede merkezi Zvornik olan bir başka sancak daha kuruldu. Srebrenik banatlığı 1512'de, Yayça ve Banaluka ise Mohaç Zaferi sonrasında (1527 veya 1528) ele geçirilebildi. Bosna'dan itibaren Türk fetihleri Lika'ya doğru yayıldı, Klis Kalesi ile birlikte Dalmaçya bölgesinin büyük bir parçası alındı. Ayrıca Bosna sancak beyi idaresindeki kuvvetler Slovenya'ya da girdiler.

Bosna'nın sancak merkezi, 1520'de buraya gelip 1541'de vefat eden sancak beyi Gazi Hüsrev Bey tarafından inşa edilen külliye ve kurulan vakıflar vasıtasıyla bir Türk-İslâm şehri olarak gelişen Saraybosna idi. Ancak daha sonra merkez XVI. yüzyıl ortalarında, önemli ve büyük bir şehir haline gelen Saraybosna'dan ilk Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa'nın yaptırdığı eserlerle bir İslâm şehri hüviyeti kazanan Banaluka'ya taşındı. Bosna eyaleti 1580'e doğru yedi sancağa bölünmüştü (bk. BOSNA EYALETİ).

Osmanlı fethi Bosna-Hersek'in sosyal yapısında önemli gelişmelere sebep oldu. Sıkı bir merkezî idare altında timar* sisteminin tatbiki, sosyal yönden olduğu kadar iktisadî yönden de büyük değişikliklere yol açtı. Timar sisteminin uygulanmasıyla yerli beylerin güçleri kırıldı, köylü üzerindeki baskılar azaldı; hayvancılık ve özellikle koyun besiciliği gelişti; ekonomik faaliyetin en önemli kolu olan madencilik yeni idareciler tarafından devralındı. Ayrıca nüfusun tamamını etkileyen büyük bir dinî ve etnik hareketlilik meydana geldi. Hersek bölgesinde koyun yetiştiricileri boş ziraat alanlarına yerleştirildi; böylece binlerce koyun besicisi çiftçiliğe yöneldi ve harap yerlerin ihyası, ziraatın gelişmesi için yeterli insan gücü kaynağı sağlanmış oldu. Bu yerleşenlerin çoğu Ortodoks Sırp olduğundan yerleşme sahaları giderek Sırp'ların önceden bulunmadığı bölgele-re doğru genişledi.

Bosna ve Hersek'te İslâmiyet'in yayılması, bugün bile hâlâ tartışılan bir problem olarak durmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan önce genel olarak kabul gören ve bugün de pek çok ilim adamı tarafından paylaşılan görüş, heretik kilise taraftarlarının yani Bogomiller'in Katolik kilisesinin baskısı sonucu ve ahlâkî esaslardaki görüş benzerliği dolayısıyla kolay bir şekilde bir bütün olarak İslâmiyet'i kabul ettikleri idi. Bunlara göre İslâmiyet'i seçen yerli Bosna beyleri kendi toprakları üzerindeki imtiyazlarını ko-

Bosna - Hersek

rumuşlar ve bu durumlarını XIX. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdi, timar sistemi ise sadece bir üst yapı olarak kalmıştı. Bu iddianın en hararetle savunucusu C. Truhelka idi. Ona ve onun takipçilerine göre Bosna baştan beri Osmanlı Devleti içinde ayrı bir statüye sahip olmuştu. İki dünya savaşı arasında bazı Yugoslav tarihçiler bu görüşlerin temelsiz olduğunu ispata çalıştılsa da tatminkâr bir çözüm getiremediler. Onlara göre İslâmlaşma tedricen gerçekleşmiş, Bosna yerli asilzadeleri timar sisteminin özellikleri sebebiyle fetih sonrası eski topraklarının tamamını koruyamamışlardı; toprak imtiyaz sistemi XVIII. yüzyılda kurulmuş ve bir sonraki yüzyılda da devam etmiş, tedricî olarak eski ziraat sistemi çerçevesinde gelişmişti. Modern tarihçiler ise ilk elden Osmanlı kaynakları ve tahrir defterleri üzerinde yaptıkları çalışmalarla konuyu daha da derinleştirdilerse de elde edilen sonuçlar henüz genelleştirilebilecek bir olgunluğa erişmemiştir.

1463'ten önce Osmanlılar Bosna'nın bir kısmını ellerine geçirdikleri sırada İsa Bey tarafından idare edilen sınır bölgesi (uç) dışında sipahi timarı mevcut değildi. Sınır bölgesinin iç kesimlerinde çoğu müslüman, birkaçı da hıristiyan pek çok sipahi bulunuyordu. Bosna'nın fethinin tamamlanması ile esas olarak söz konusu bölgeden, Makedonya'dan ve daha sonra da Sırbistan'dan getirilen sipahilere buradan timarlar tahsis edilmişti. Bunların çoğu da Slav menşeliydi. Fetih sırasında ve sonrasında, eski Bosna asilzadelerinin önde gelenlerinin tasfiyesinden sonra başlangıçta, mevcut büyük asilzade ailelerinin bazı üyeleri ve küçük derebeylerinin çoğuna eski mülkleri bırakılmıştı. Ayrıca konun besicilerinin reislerine de timarlar tahsis edilmişti. Böylece o sıralarda Hersek'te birçok hıristiyan timar sahibi ortaya çıkmıştı. Bu tip topraklar daha sonra tam olarak Osmanlı idaresinin tasarrufuna geçecekti. Pavlović dük ailesinin toprakları 1455 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre haraç ödeyecek *mukâtaa**'lı bir arazi haline getirilmişti (BA, MAD, nr. 544). Herseg Stjepan'ın siyaseti de problemlerin halinde tamamıyla Osmanlılar'a güvenmek olmuştu. En küçük oğlu Osmanlılar tarafına geçerek İslâmiyet'i kabul etmiş ve II. Bayezid ile Yavuz Sultan Selim dönemlerinde beş defa vezîriâzam olmuş Hersekzâde Ahmed Paşa idi. Ayrıca İslâmiyet'i kabul edip Osmanlılar'ın hizmetine giren birçok eski asilzade aile-

sinin çocukları içinde de vezir ve vezîriâzam olanlar mevcuttur. Bunlardan biri de Sokullu Mehmed Paşa idi (1564-1579); onun hıristiyan kalan akrabaları 1557'de Peç (İpek) patrikliğinin ihyasından sonra Sırbistan patriği olmuşlardı.

Timarlar dışarıdan gelen sipahilere verilmesine rağmen çoğu eski Bosna beylerinin veya Osmanlı idaresi tarafından yeni teşkil edilen bazı grupların ellerinde bulunuyordu. Bosna sancağının en eski tahrir defterinde müslüman olan bu gibi sipahilerin hıristiyan akrabalarının isimleri de kayıtlıdır (BA, TD, nr. 18, 24). Bu dönemlerde Bosna'da padişahın ve sancak beylerinin has*ları yakınında sipahilerin kendilerine ait mülk çiftlikleri de (hassa çiftlik) vardı. Timar kaydedilse bile bu tip çiftlikler sürekli olarak korunabiliyordu. Özellikle İslâmiyet'i seçmiş olan timar sahiplerinin çoğunun eski aile topraklarının bir bölümünün miras yoluyla intikal edebilir küçük mülkler yahut çiftlikler olarak korudukları söylenebilir. XVI. yüzyıl başlarında, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bu çeşit çiftliklerin iptaline kadar sayıları az da olsa artmıştı. Bu çiftlikler, ileride yeni ziraat ilişkilerin ortaya çıkışında yeni bir temel modeli oluşturmuştu.

Hıristiyan sipahilerin sonraları İslâmiyet'i seçecek olan müslüman torunları, müslüman olup servet sahibi olan veya statülerini koruyan ailelerin üyeleri daha sonra sipahi, zaîm, kale dizdarı, yüksek devlet görevlileri oldular. Bir sınır bölgesi olması dolayısıyla Bosna'ya verilen önem yerli müslümanların güç ve nüfuz kazanmalarını kolaylaştırdı. Osmanlılar'ın Macar topraklarını fethi sonucu buradaki pek çok sipahi yeni topraklara nakledildi. Ancak Macar topraklarının ele geçirilmesiyle Sırbistan'da İslâmlaşma durduğundan benzer sonuç-

lar burada görülmemişti. Bosna-Hersek'te İslâmlaşma sadece şehir halkı arasında değil köylüler arasında da taraftar bulmasıyla yeni ve kuvvetli bir tabanın oluşmasına zemin hazırlamıştı.

Çoğu maden ocakları yanında kurulmuş eski Bosna şehir ve kasabalarında Türk fethinden sonra büyük bir gelişme meydana geldi. Klasik Türk el sanatları ziraata nisbetle çok daha fazla ilerleme gösterdi. Osmanlı esnaf teşkilâtı, lonca sistemi, kendine has özellikleriyle birlikte ilk iki yüzyıl boyunca büyük ölçüde gelişti. Dericilik, kuyumculuk, askerî teçhizat üretimi ve şehir halkının ihtiyacına yönelik sahalarla ilgili esnaf kolları büyük önem kazandı. Yalnız madencilik alanında bazı bürokratik ve idarî uygulamalar yüzünden üretim ve kıymetli madenlerde verim düşüklüğü oldu. Bundan dolayı Bosna ve Hersek'teki şehirlerin gelişmesinde askerî maksatlar hariç madencilikten ziyade küçük sanayi ve iş kolları ile ticaret rol oynamıştı. Türkler tarafından kurulan şehirlerin hepsi, haberleşmeyi ve nakliyatı kolaylaştıracak stratejik bakımdan uygun yerlerde bulunuyordu. Bu tip şehirlerin gelişmesi eski madenci şehirlere nisbetle daha hızlı gerçekleşti. Eski bir pazar yerinde kurulup bir askerî birlik yerleştirilen ve idare merkezi olarak büyüyen birer sanayi ve ticaret merkezi halinde gelişme gösteren Saraybosna ve Banaluka bu duruma iyi birer örnek teşkil eder. İdarî ve askerî grupların dışında Anadolu'dan ve diğer yerlerden gelen göçmenler vasıtasıyla bu şehirlerde Türk ve İslâm menseli geleneklerle hayat tarzı hâkim oldu, nüfusta hızlı artışlar görüldü. Bosna-Hersek'te şehirlerin kuruluşunda veya fizikî olarak gelişmesinde bazı idarecilerin şahsî teşebbüsleri de önemli rol oynamıştı. Bunlar cami, medrese,

Saraybosna'dan bir görünüş

han, hamam, mektep, kütüphane, dükkânlar yaptırarak zengin vakıflar tahsis ettiler. Dervişler de tekkelerde şehir halkının mânevî dünyasına hitap ederek dinî kültürün gelişmesine yardımcı oldular. Böylece Bosna şehirleri Türk gücünün kuvvetli bir kalesi, İslâm kültürünün de direği oldu. Ayrıca çevreden çok sayıda köylü şehirlere gelip yerleşti. Bunların çoğu İslâmiyet'i kabul etmiş gruplardı. Şehre gelen gayri müslimler de bir süre sonra İslâmiyet'i seçtiler. Şehirlerde hıristiyan ve yahudi sayısı müslümanlara göre çok az bir nisbeteydi. Dolayısıyla İslâmlaşmada şehirler yakın çevreyi etkileyen önemli bir rol oynamış olmalıdır.

Bosna ve Hersek sancakları tahrir defterleri, toplu halde İslâmlaşmanın şehirlerde ve onu çevreleyen köylerde vuku bulunduğunu desteklemektedir. Söz konusu defterlere göre başlangıçta Bosna sancağında İslâmiyet'i kabul eden köylüler sadece Saraybosna ve çevresinde bulunanlardı. 1489'da sancakta yaklaşık 25.000 hâne, 1300 bive (hıristiyan dul kadın) ve 4000'den fazla bekâr hıristiyan nüfus (yaklaşık 130.000 kişi) bulunuyordu. Buna karşılık müslümanlar 4500 hâne ve 2300 kadar da bekâr nüfusa (yaklaşık 25.000 kişi) sahiptiler (BA, TD, nr. 24). Hersek'in 1477 tarihli eski bir defterinde ise İslâmlaşmanın âni olmadığı açıkça görüldüğü gibi heretik Bosna kilisesi mensuplarının toplu halde fetihlere katıldığını gösterir kayıtlara da rastlanmaz (BA, TD, nr. 5). Nitekim Stjepan Tomaš ve Stjepan Tomašević dönemlerinde bunların yirmi yıl baskı ve zulüm altında tutulmaları Bosna kilisesinin dağılmasına yol açmış, ayrıca Herseg Stjepan Vukčić'in Ortodoksluğa geçmesi, Hersek bölgesindeki Bosna kilisesi mensuplarının durumunu zorlaştırmış ve bunlar Hersek'in gözden irak, terkedilmiş bölgelerine çekilmişlerdi. O dönemde bu grupların İslâmiyet'e geçtiklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bununla birlikte daha önceki dönemde Katolik kilisesinin takibatı ve kilise vergilerini toplama imtiyazına sahip Ortodoks kilisesinin baskıları, iki taraflı tehlikeye mâruz kalan bu grupların İslâmiyet'i kabulünde uygun şartları hazırlamış olmalıdır. Şehirlerin de İslâm merkezleri haline gelip kır bölgelerini etkilemeleriyle XV. yüzyıl gibi erken bir dönemde belirli bölgelerdeki köylüler arasında Müslümanlığın yayılışı gerçekleşmiştir. Böylece Müslümanlığın daha da genişleyip yayılması

için bir temel atılmış oluyordu. İslâmiyet'i kabul eden köylülere diğerlerinden ayırt edilmeleri için "potur" adı verildi. Bunların dinî inançları İslâm, Hıristiyanlık ve heretik Hıristiyanlığa ait bazı unsurların bir karışımı idi.

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, o vakte kadar tamamen İslâmlaşmış olan yerli beylerin gittikçe artan nüfuz ve güçlerini kontrol altında tutabilmek için bazı tedbirler alındı. Bosna sipahileri yeni fetih bölgelerine kaydırıldı, onlardan boşalan yerlere (timarlara) diğer bölgelerden gelen sipahiler getirildi ve çiftlikler normal reâyâ çiftliği haline konuldu. Fakat özellikle sınır boylarının savunma ihtiyacı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında askerî çiftliklerin sayılarının artmasına yol açtı. Önceleri sınır boyu olan ırmaklarda askerî hizmetlerde bulunan "kapudan"lar, şimdi kalelerin kontrolünü üstlenen ve savunma görevi yapan bir pozisyon kazandılar. Bosna'nın beylerbeyilik olarak teşkilî de yerli asilzadelerin güç kazanmalarına katkıda bulundu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında bazı Bosna şehirlerinde hızlı bir kalkınma dönemi başladı. Bunu, yerli tüccarın ve Dubrovnik tüccarının faaliyetleri sayesinde İtalyan şehirleriyle yapılmakta olan ticaretin hacmindeki artış takip etti. Şehirlerin müslüman sakinleri hıristiyan gruplardan ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Yeni gelen göçmenlerin içeriye akını sebebiyle bazı sanayi kolları kapandı, müslüman nüfus Sava'nın ötesindeki yerlere ve şehirlere göç etmeye başladı. Yüzyılın ikinci yarısında genel olarak Osmanlı idaresinde görülen benalim iktisadî durumda da kendini gösterdi ve bölgedeki Türk askerî gücü zayıfladı. Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın faaliyetleri Bihaç'ın fethiyle neticelendiyse de bir yıl sonra Hasan Paşa idaresindeki kuvvetler sınır boyunda ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu da Osmanlı-Habsburg savaşının sebebinin teşkil etti.

XVII. yüzyılda bozulan malî durum, idarî yapıdaki zaaf Bosna'yı da derinden etkiledi. Mukâtaa sisteminin yaygınlaştırılması, yeni vergilerin konulması ve arttırılması, Habsburglarla uzun savaş dönemi (1593-1606), bir sınır eyaleti olan Bosna'da sosyal dengiyi altüst etti. Anadolu'dan Bosna'ya vali olarak gönderilen eski âsiler ve paşalar dengenin daha da bozulmasına yol açtılar. Bu olumsuzluklardan faydalanarak yerli asilzade grubu zenginliğini ve gücünü arttırdı. Köylülere ait toprakların sipahi, âyan vb. as-

kerî zümrelerin ellerine geçişi hızlandı. Çiftliklerde ve timar köylerdeki çiftçi ve köylünün vergi yükümlülükleri ağırlaştı. Öte yandan merkezî hükümetin ihtiyaç duyduğu dâimî maaşlı asker istihdamı, teçhizi vb. masraflarının karşılanmasında çekilen güçlük, Bosna sınır boylarında kapudanlık sisteminin yaygın ve kontrolsüz bir hal almasına yol açmıştı. Ayrıca I. Ahmed'in fermanı ile ocaklık timar uygulaması da yaygınlaşmıştı. Söz konusu değişiklikler müslüman ve hıristiyan köylüler arasındaki münasebetleri olumsuz yönde etkiledi. Ağır şartlar altında hıristiyan köylüler sık sık yerlerini terkedip kaçtılar, dağlarda haydutluk da önemli ölçüde arttı.

Bununla birlikte gelişen ticaret ve pazarların bir sonucu olarak XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk yarısında şehirlerin kalkınması devam etmişti. Dubrovnik Limanı yanında Split'te de bir liman açılması (1592) Bosna ticareti için önemli bir gelişme olmuştu. Bu dönemde loncalar yavaş yavaş şehirdeki yeniçerilerin kontrolüne girdi, şehrin ileri gelenlerinin (âyan ve esraf) nüfuz ve sayıları daha da arttı, bazı Bosna şehirleri oldukça büyüdü. Saraybosna fizikî bakımdan büyük bir gelişme gösterdi, şehirlerde zengin müslüman grup yanında zengin hıristiyan tüccar aileler ve tefeciler de mevcuttu. Ancak bu dönemlerde şehir halkı arasında refah seviyesindeki dengesizlik daha da derinleşmişti. Hatta XVII. yüzyılda çoğu müslüman fakir halk, Saraybosna'da ciddi bir ayaklanma bile çıkarmıştı.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki Otuz yıl savaşları, Osmanlılar'a karşı bir askerî müdahaleye engel olurken yüzyılın ikinci yarısında uzun süren iki savaş Bosna'da birçok sıkıntıya yol açmıştı. Venedik'e karşı girişilen mücadele (1644-

Bosna-Hersek'in önemli şehirlerinden olan Travnik'ten bir görünüş

1669) ve Habsburglar'la daha kısa süren savaş Bosna topraklarında sürdürüldü. Sınır boylarındaki hıristiyan nüfus kaçtı, bazıları gönüllü olarak Venedik'e askerî hizmette bulundu. Hersek'te de kargaşa ve ayaklanmalar görüldü. 1688'de Avusturyalılar Sava'nın güneyindeki bazı bölgeleri geçici olarak işgal ettiler. Dokuz yıl sonra Prens Eugene Zenta Savaşı'ndan sonra 1697'de Saraybosna'ya kadar ilerledi ve burayı yakıp yıktı. Hıristiyan nüfus, özellikle Romen Katolikleri istilâcı ordularla birlikte gittiler, uzun savaşlar ardında salgın hastalıklar bıraktı.

1699'da Karlofça Antlaşması'nın şartlarına uygun olarak Bosna eyaleti ufak değişikliklerle mevcut sınırlarını korudu. Sınır boylarında birçok tahkimat yapıldı ve yeni kapudanlıklar kuruldu. Eyalet bu sırada beş sancaktan oluşmaktaydı. Ayrıca Bosna'nın merkezi Travnik'e taşınmıştı. Macaristan, Slovenya, Hırvatistan ve Dalmatya'da boşaltılan bölgelerin müslüman mültecileri, Bosna'nın terk edilmiş bölgelerine ve az nüfuslu yerlerine yerleştirildiler. Bir kısmı da şehirlere göç etti. Bosna'nın sınırda saldırıya açık bir bölge haline gelmesi, müslüman halkın büyük sıkıntıya düşmesine ve mücadeleye katılmasına yol açmıştı. 1718 Pasarofça Antlaşması ile Sava'nın güneyindeki şerit şeklinde arazi Avusturya'ya verildi. Yine batı sınırındaki bazı sahalara da Avusturya ve Venedik'e kapatıldı. Salgın hastalıklar ve kötü geçen bir hasat mevsimi sonunda Bosna sipahilerinin uğradığı felâket ve ağır insan kayıplarına rağmen Hekimoğlu Ali Paşa idaresindeki bir ordu 1737'de Banaluka'da Avusturya'ya karşı kesin bir zafer kazandı. 1739 Belgrad Antlaşması ile Avusturya, Furjon Kalesi hariç Pasarofça Antlaşması sonucu aldığı bütün yerleri geri verdi.

Bu karışık dönem sosyal tabakalaşmada da bazı değişikliklere yol açmıştı. Kaybedilen kalelerden gelen yeniçeriler şehirlere yerleşerek nüfuz kazandılar. Saraybosna imtiyazlı bir şehir haline geldi. Şehir âyanı, askerî zümreler ve kapudanlar bu durumun daha da güçlenmesini sağladılar ve bunlar siyasî otoritenin başlıca temsilcileri oldular. Hatta Bosna Valisi Ali Paşa zamanında şehir âyanı, kapudanlar ve eyaletin değişik bölgelerinden ileri gelen kişilerin oluşturduğu bir âyan meclisi dahi teşekkül etmişti. Bu meclis valiyi denetleyecek ve bazı gelirlerini belirleyecek bir yetkiye sahipti.

Öte yandan kapudanlar devlet gelirlerini kiralamak ve çiftlikleri devralmak suretiyle mülk edinmeye başlayıp yüksek mevkiiler elde etmişlerdi. Ayrıca vergilerin vadesi gelmeden peşin olarak talep edilme uygulaması, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren on yıllık bir dönem boyunca fakir halkın ve müslüman köylülerin bir dizi isyanına sebep olmuştu.

Osmanlı-Avusturya savaşı (1788-1791) Bosna sınır bölgesinde pek büyük bir değişikliğe yol açmamakla birlikte III. Selim zamanında yeniçerilerin nüfuzlarını sınırlamaya yönelik tedbirler, Bosna'daki yerli müslüman âyanın imtiyazlı durumuna ters düşmüş ve birçok karışıklığa zemin hazırlamıştı. Sırbistan'da çıkan ayaklanmaların ardından Bosna'da Sırp köylüleri isyanı patlak verdi, ancak bunlar kolayca bastırıldı. Ayrıca Bosna müslümanları 1813'te Sırbistan'daki ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynadılar.

Napolyon'un Avrupa'da kıta ablukası siyaseti Bosna'nın transit ticaretinde gelişmeye yol açtı ve Bosna'dan geçen yollar oldukça yoğun olarak kullanıldı. Şehirlerdeki müslüman tüccar yanında Sırp ve yahudi tüccar da pamuk nakliyatı ile gittikçe zengileştiler. Ancak Bosna'nın en önemli şehri olan Saraybosna'da halkla idareciler arasında silâhlı direnişe varan ciddi anlaşmazlıklar bu dönemde arttı. 1820'de Celâleddin Paşa düzeni zorla sağlayabildi. Yeniçeri Ocağı'nın tasfiyesi, Abdurrahman Paşa tarafından bastırılan isyanların en önemli sebebiydi. Ancak Bosna'da reformlara karşı genel hoşnutsuzluk devam ediyordu. 1831'de bazı yenilikleri uygulamaya koymak ve orduyu yeniden düzenlemek teşebbüsleri, Hüseyin Kapudan Gradaseviç'in liderliğinde, Bosnalı müslüman âyanın başı çektiği bir ayaklanmaya dönüştü. Âsiler Bosna-Hersek için tam bir otonomi,

kendi vezirlerini seçme hakkı istedikleri, buna karşılık merkezî hükümete yıllık haraç vermesi de teklif ettiler.

Başlangıçta âsiler başarı kazandılarsa da aralarındaki rekabet ve anlaşmazlık sonucu kolayca dağıtıldılar (1832). İsyân bastırıldıktan sonra kapudanlık müessesesi kaldırıldı (1835), yerine müsellimler kuruldu. Pek çok eski kapudan, âyan ve sipahi müsellim olarak tayin edildi. Yine de sürtüşme ve karışıklıklar devam etti. Direniş nihayet, Lika'da doğan ve eski bir Avusturya subayı olan Ömer Paşa Latas tarafından kırıldı. Ömer Paşa Bosna valisi sıfatıyla (1850-1851) Bosna âyanının siyasî nüfuzlarını kırıp reformları uygulamayı başardı. Ayrıca 1833'te Ali Paşa Rızvanbegović tarafından idare edilmek için kurulan Hersek pašalığını da onu ortadan kaldırdıktan sonra lağvetti. Bosna altı, Hersek üç kaymakamlığa bölündü, Saraybosna da resmî merkez oldu. Topal Osman Paşa'nın valiliği sırasında (1861-1869) idarî yapıda önemli değişiklikler yapıldı. Bosna yedi sancağa ayrıldı, vilâyet meclisi kuruldu, ulaşım şartları iyileştirildi. İlk demiryolu ise 1872'de Banaluka ile Novi arasında hizmete girdi, birçok okul açıldı, vilâyete mahsus matbaa kuruldu. Ticaret ve pazarlama giderek gelişti, ancak küçük zenaat kolları çökmeye başladı. Pek çok Sırp aile refaha kavuştu, nüfuzları da giderek arttı. Ziraat sahasında çiftlik sahipleriyle kiracılar arasındaki problemler, 1859'da ziraat kanununun çıkmasından sonra bir kanunnâme ile çözüme kavuşturuldu. Fakat pek tatmin edici olmayan şartlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir dizi köylü ayaklanmalarına hız verdi. 1875'te çıkan isyan siyasî bir özellik de kazanmış ve bu ayaklanma büyük güçlerin müdahalelerine yol açmıştı. Berlin Kongresi'nde Bosna ve Hersek Avusturya-Macaristan'ın himayesine verildi. Bosna müslümanları Avusturya-Macaristan'ın işgaline karşı koydularsa da 29 Temmuz'da başlayan işgal 20 Ekim 1878'de tamamlandı. Böylece Bosna-Hersek'te Osmanlı hâkimiyeti dönemi kapanmış oluyordu. 7 Ekim 1908'de buranın resmen Avusturya-Macaristan toprağı olduğu ilân edildi.

Osmanlı İdaresi Sonrası Dönem. 1878'de Avusturya-Macaristan idaresine verilen Bosna-Hersek'te Osmanlı Devleti'nin hakları 1908'deki kati ilhaka kadar resmen sürmüştü. Avusturya-Macaristan'ın ikili anayasası sebebiyle Bosna-Hersek'in durumu belirsiz bir haldeydi.

Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü - Saraybosna

İlhaktan önce ve sonra Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan maliye bakanının uyguladığı ikili bir denetim altındaydı. Avusturya-Macaristan'ın hükümet sistemi bütün dönem boyunca son derece bürokratik bir şekilde ve polis gücü ile yürütülmüştü. Buradan bir askerî vali sorumluydu. 1882'de sivil hizmetleri denetleyen sivil bir görevli tayin edildi. Bölge idarî bakımdan altı "okrug"a (kısm) ayrıldı (Banaluka, Bihaç, Mostar, Sarajevo, Travnik, Tuzla). Bunlar da sırayla "srez" (bölge) ve "ispostava"lara (en küçük idarî birim) bölündü. 1906'da adlî idare de ayrıldı, ilhakin ardından 1910'da "sabor" (meclis) teşkilıyla bir anayasa yapıldı. Bu meclis yetmiş iki milletvekili ve tayinle getirilen yirmi üyeden oluşuyordu. Bu üyelerin bir kısmı dinî temsilcilerdi (müslümanlarda reisülulemâ, vakıf idaresi başkanı, üç müftü), bir kısmı da yüksek unvanlı devlet görevlilerinden meydana geliyordu. 1912'de Bosna-Hersek idaresine sivil hizmetlerle ilgili ek yetkiler tanındı. I. Dünya Savaşı sırasında meclis geçici olarak ortadan kalktı.

Avusturya-Macaristan hükümetinin modern idare sistemi getirmesi, ticareti geliştirmesi, yollar inşa etmesi, okullar açması, ilmî kuruluşlar teşkil etmesine rağmen cemiyetin yapısı birçok bakımdan değişmeden kaldı. Bunda Avusturya-Macaristan'ın müslüman ileri gelenleri kendi tarafına çekme ve kazanma çabaları önemli rol oynamış olmalıdır.

1882'den 1903'e kadar Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan siyaseti yönünden en önemli rolü bu ikili monarşinin maliye bakanı ve tarihçi B. Kallay oynadı. Bosna-Hersek'i ikili monarşi içinde ayrı bir bütün olarak muhafaza edebilmek ve Sırp-Hırvat milliyetçiliğinin yayılmasını denetim altında tutabilmek için Kallay bir "Bosna milleti" ve bir "Bosna dili" oluşturmaya çalıştı. Bu siyaset, Sırp ve Hırvatlar'da millî şuurun güçlü olması, müslümanların ise anavatan olarak Türkiye ile kuvvetli bağları yüzünden yerli halk arasında taraftar toplayamadı. Müslüman ailelerin bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, müslüman liderler de daima Osmanlı padişahının Bosna-Hersek üzerindeki haklarını desteklemişlerdi. Sadece müslüman aydınlar ve toprak ağalarının küçük bir kısmı Bosna milliyetçiliği davasını benimsedi.

Müslümanlar Avusturya - Macaristan idaresinin aldığı bazı tedbirlere şüphe ile bakıyorlardı. Müslüman dinî kurum-

ları üzerinde kontrol sağlamak için hükümet 1882 yılında yüksek dinî başkan durumundaki reisülulemâ makamını oluşturdu. Ayrıca bu makamın başında bulunduğu dört üyeli bir ulemâ meclisi de teşkil edildi. Bu kuruluş, vakıf idare heyetinin haklarını kontrol edecek kadar ileri gitti. Bundan huzursuz olan müslümanlar imparatora vakıfların idaresiyle ilgili konularda otonomi verilmesini isteyen toplu bir dilekçe verdiler. 1899'da Mostar müftüsü Ali Fehmi Câbiç liderliğinde, Bosna-Hersek'teki bütün müslümanlar için dinî sahada ve eğitimde otonomi verilmesi yolunda kararlı bir mücadele başlatıldı. 1900'de İslâm dinî cemaati için hazırlanan ve içinde padişahın Bosna-Hersek üzerindeki haklarına özel bir önem atfeden kanun tasarısı bakan Kallay'a teslim edildi. Fakat bunu Avusturya-Macaristan idaresi kabul etmiyordu. Müftü Câbiç padişaha danışmak için İstanbul'a gittiğinde Avusturya-Macaristan hükümetince Bosna'ya geri dönmesi yasaklandı (1902). 1906'dan sonra bu hareket daha teşkilatlı bir şekil kazandı. Ali Bey Ferid'un başkanlığında bir müslüman halk teşkilatı yürütme meclisi seçildi. Teşkilat bir yandan varlıklı sınıfların menfaatlerini desteklerken öte yandan dinî otonomi verilmesi için hükümetle müzakerelere girişti. Avusturya-Macaristan idaresi padişahın otoritesini reddettiğinden müzakereler sonuçsuz kaldı. İlhakin ardından İslâm dinî işlerinin bağımsız olarak idaresiyle ilgili kanunu imparatorun tasdikıyla tatmin edici bir sonuç sağlanmış oldu. Bu kanunla okul ve kolejlere yardım eden yan kuruluşlar ve vakıflarla ilgili yüksek idarî yönetim, sekiz tabii üye (reisülulemâ, altı müftü, vakıf idare heyeti başkanı) ile bölge idare heyetleri tarafından seçilen yirmi dört üyeden oluşan Vakf-ı Maârif Meclisi'ne (Sabor) verildi. Bu meclisin alt kuruluşları, bölge meclislerinin kendi aralarından seçtiği bölge heyetleri yani cemaat meclisleriydi. En yüksek dinî kuruluş, reisülulemâ başkanlığında dört üyeden oluşan ulemâ meclisiydi. Reis ve ulemâ meclisi üyeleri, altı müftü ve yirmi dört seçilmiş üyeden oluşan ayrı bir seçici organ tarafından seçilirdi. Reislik görevi için tesbit edilen üç adayın ismi imparatora verilir, o da birini reis olarak tayin ederdi. Reis ancak İstanbul'daki şeyhülislâmdan dinî görevi icra edebileceğine dair bir izin (menşur) aldıktan sonra görevine başlayabilirdi. İlgili istek, Avusturya-Macaristan elçiliği aracılığı ile İstanbul'a iletilir-

di. Her bir bölgenin ulemâ meclisinin teklif ettiği adaylar arasından hükümet tarafından seçilen bir müftüsü vardı. Yüksek din görevlilerinin ve memurlarının maaşları vilâyet bütçesinden karşılanırdı.

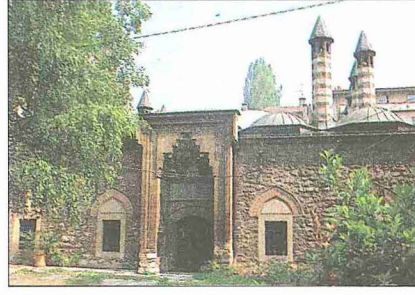
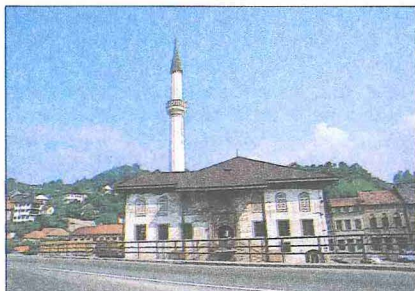
Bosna-Hersek'in Yugoslavya'ya dahil edilmesiyle dinî cemaatler problemi yeniden ön plana çıktı. Çünkü Bosna-Hersek dışında da müslüman cemaatler mevcuttu. Bununla birlikte 1909'daki kanun 1930'a kadar uygulandı. Sırbistan, Makedonya, Karadağ'ı kapsayan ayrı bir dinî teşkilât vardı. Ziraat reformunun uygulanmaya konması müslüman mülk sahiplerini daha fazla sarstı. Bosna ve Hersek idaresindeki düzensizlik de vakıf mülklere ciddi zararlar verdi.

Yugoslavya'da parlamenter rejimin fesihinin ardından 1930'da krallık idaresi İslâm dinî cemaati ve anayasa ile ilgili yeni bir kanun çıkardı. Eski bağımsız İslâm dinî cemaatleri reisülulemâ ile ulemâ meclisinin reis ve iki başkanından oluşan yüksek bir idarî teşkilâtın tek başkanlığı altında birleştirildi. Reisülulemânın resmî ikametgâhi ve idare heyeti meclisi Belgrad'a taşındı. Bunlara ilâveten merkezleri Üsküp ve Saraybosna'da olan idare heyetleriyle beraber iki ulemâ meclisi ve iki de vakıf-maârif kurulları mevcuttu. Kanunun esas özelliği makamların tayin yolu ile verilmesi, reisülulemânın ulemâ meclisinin başında bulunmasıydı. İdare ikili olduğu halde (Üsküp ve Saraybosna) reis birleştirilmiş İslâm dinî cemaatinin başkanı durumundaydı. Özel kanunlarla reis, ulemâ meclisi üyeleri ve müftülerin tayini için aday seçimi bir düzene bağlandı. Seçici organ reislik için üç aday belirlemesi gerekiyordu; bundan sonra adalet bakanı, başbakanın tavsiyesi üzerine adayların biri kralın emriyle tayin edilirdi. Aynı şekilde ulemâ meclisi üyeleri ve müftüler de adalet bakanının tavsiyesi üzerine kral tarafından seçilirdi.

1936'da yeni bir kanun ve anayasanın kabulü ile reisin fonksiyonuna ve diğer idarî organların ikiliğine müdahale etmeyen bir nizam getirildi. Buna göre İslâm dinî cemaatinin esas organları cemaat meclisi, bölge vakıf heyeti, ulemâ meclisi, Saraybosna ve Üsküp'te ulemâ meclisi ile vakf-ı maârif meclisleri, seçme veya aslî kurullu meclis ile reisülulemâ idi. Reisin resmî ikametgâhi Saraybosna'ydı. Müftülükler iptal edildi, seçici kurullar yeniden oluşturuldu. M. Spaho liderliğindeki Yugoslav İslâm teşkilatı dinî cemaat içindeki yerini korudu.

Sosyalist Yugoslav idaresi, İslâm dinî cemaatlerinin durumunu anayasada belirtilen şartlarla korumuş ve değişik dinî cemaatlerin hukukî durumu ile ilgili 1953'te çıkan bir kanunla da yeniden düzenlemiştir. Böylece dinî teşkilâtlar devletten ayrılmış, dinî inanca sahip olmak şahsî bir mesele olarak telakki edilmiştir. Dinî cemaatlerin din görevlileri ve kadroları yetiştirmek için okullar açmaları serbest bırakılmış, devletin dinî cemaatlere yardımda bulunabileceği kaydedilmiştir. Yugoslavya'daki İslâm dinî cemaatine ait II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren üç anayasa hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bunlar 1947'de çıkan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti İslâm dinî birliği anayasası, 1969'da çıkan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İslâm birliği anayasası ve 1990'da çıkan Yugoslav Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) İslâm birliği anayasasıdır. Yürürlükteki son anayasaya göre Yugoslav İslâm birliğinin en yüksek organı Yüce Şûra'dır. Yüce Şûra'nın kırk altı üyesi vardır. Şûra bölgelerine göre bu üyelerin dağılımı Saraybosna'dan on üç, Priştine'den on iki, Üsküp'ten dokuz, Titograd'dan altı, Zagreb'den altı üye şeklindedir. Görev süreleri dört yıldır. Reislik makamı bunun yürütme organı olup en yüksek dinî temsilcisi reisülulemâdir. Bütün bu dinî organların merkezi Saraybosna'dadır. Yugoslav İslâm birliğinin beş şûrası vardır (Bosna ve Hersek, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Hırvatistan ve Slovenya İslâm birlikleri şûraları). Bunların her biri kendi bölgelerindeki en büyük İslâm birliği kolunu teşkil eder ve "meşihat" adı verilen yürütme organına sahiptir. Bosna-Hersek şûrası veya meşihatlığının merkezi yine Saraybosna'dır (bk. "YSFC İslâm Birliği Anayasası", *Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*).

Süleymaniye Camii - Travnik

Gazi Hüseyin Bey Medresesi - Saraybosna

ce u SFRJ, 2/90). Saraybosna meşihat bölgesinde Saraybosna İlahiyat Fakültesi (120 talebe), biri erkekler, diğeri kızlar için iki medrese (Gazi Hüseyin Bey Medresesi; 525 talebe), 929 dâimî imamıyla 1165 cemaat, 1152 cami, 572 meşid vardır. Yaklaşık 150.000 çocuk 998 dâimî mektepte dinî tedrisat görmektedir.

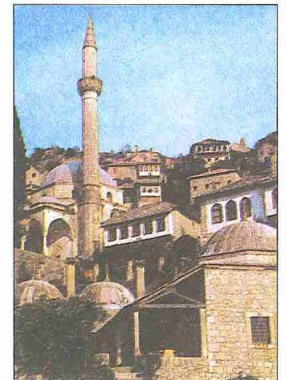
1990'daki demokratik seçimlerde millî partilerin kazanması, dinî birliklerin durumlarını da esaslı olarak değiştirmeye başlamıştır. Bu birlikler el konulmuş malların iadesi, okullarda dinî tedrisata dönülmesi, İlahiyat Fakültesi'nin üniversite şekline getirilmesi vb. taleplerde bulunmaktadırlar. Müslümanların sosyal hayatı giderek daha da kuvvetlenmekte olup Preporod (yeniden doğma, ıslah) adlı bir kültür cemiyeti teşkil edildiği gibi, Merhamet isminde bir sosyal yardım cemiyeti de kurulmuştur. İslâm birliğinin "Riyaset" (*Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ*) ve "BH Meşihat" (*Islamska misao*, İslâm fikri) adlı merkezi Saraybosna'da iki yayın organı vardır.

Bosna-Hersek'te İslâm Kültürü. Osmanlı fethinin bir sonucu olarak Bosna-Hersek nüfusunun İslâmlaşmaya başlaması, halkın hayat tarzında ve kültüründe önemli etkiler yaptı. İslâm kültürü özellikle şehirlî karakteri ağır basan bir niteliğe sahipti. Bu özellik bugün bile Doğu kültürünün karakteristik unsurlarının sadece müslümanlar arasında değil hıristiyanlar arasında da yaşamasını sağladı. Hayat tarzı, yeme içme alışkanlıkları, ev tezyinatı, kuyumculuk, halı dokumacılığı ve bazı küçük el sanatlarının da bu etki hâlâ görülmektedir.

İslâm kültürünün en belirgin izleri mimarlık ve şehir planlamasında kendini gösterdi. Birçok Bosna şehri, klasik Osmanlı şehircilik anlayışı çerçevesinde çarşı ve mahallelere bölünmüş şekilde ge-

lişmiştir. Osmanlı idaresi altında şehircilikte üç devre göze çarpar. İlk devrede âbidevî mimarının temsilcileri olan ibadet yerleri ve umuma mahsus binalar inşa edilmiş ve bunlar genellikle valiler ve yüksek unvanlı görevliler tarafından yaptırılmıştır. Saraybosna'da Gazi Hüseyin Bey Camii (1530) ve Ali Paşa Camii (1561), Foça'da Alaca Camii (1550), Banaluka'da Ferhad Paşa Camii (1579), yine Saraybosna'da Gazi Hüseyin Bey Hamamı, Selçukiye veya Kurşumliye de denilen Gazi Hüseyin Bey Medresesi (1537), Brusa Bedesteni (1551) bu muhteşem mimarının örneklerini teşkil eder. İkinci dönemde zengin esnaf ve tüccar tarafından yaptırılan daha gösterişsiz binalar görülür. Üçüncü dönem mimarisi ise çöküşün izlerini taşır. Yine de bu dönemde teknik mükemmeliyete sahip bazı binalar yapılmıştır. Bir bedestenin üzerinde inşa edilen Travnik'teki Süleymaniye Camii bunun en güzel örneğidir. Ayrıca çok sayıda eski cami de bu dönemde tamir görmüştür. Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra İslâmî mimari örneklerinde kati çöküş dönemine girilmiştir. Avusturya-Macaristan hükümeti, Fas üslubunu kopya etmek suretiyle Osmanlı tipi mimari sanatını silmeye çalıştı. Ancak bu tip binalar hem Bosna'nın tabii manzarasına ve iklim şartlarına hem de daha önceki örneklerle ters düşmüştür.

Öte yandan Türkçe, Arapça ve Farsça menşeli çok sayıda kelime ve deyim Sırp-Hırvat dilinin konuşulduğu yerlerdekinden çok daha büyük ölçüde Bosna-Hersek'te günlük konuşmalarda yer almıştır. 1878 ve bilhassa 1918'den beri Sırp-Hırvat dilinin gelişmesi sonucu yavaş yavaş Türkçe menşeli kelime ve deyimler silinmeye başlamıştır. Halk şarkıları ve halk şiirine düşkünlük müslüman kesim arasında oldukça fazlaydı. Bosna-Hersek müslümanlarının gazelleri ken-

Ali Paşa
Camii -
Saraybosna

dilerine has belirgin özellikler taşımaktadır. Bunların en popüler olanları "sev-dalinka" denilen sevda şiirleriydi. Doğu dillerinde şiirler yazan Bosna-Hersek'in müslüman şairleri daha ziyade Türkçe'yi kullanmışlardır. Türkçe şiir yazarlar arasında çok tanınmış şairler de vardır. Bunlar arasında, Bosna beylerbeyliği de yapmış olan Bayezid Ağaoglu Derviş Paşa (ö. 1603), Saraybosna'da doğan ve müderrislik, kadılık yapmış olan Mehmed Nergisî (ö. 1635) sayılabilir. Farsça klasik eserlerin meşhur yorumcusu Ahmed Südfî de (ö. 1596) Bosnalı idi. Ayrıca daha çok Farsça şiir yazar Mostarlı Şeyh Fevzî (ö. 1747), Ahmed Vahdetî (ö. 1598), hem Türkçe hem de Sırp-Hırvat diliyle şiirler yazan Saraybosnalı Hasan Kâimî (ö. 1691), Tuzlalı Hevâyî diye de anılan Üsküf-i Bosnevî (ö. 1650) bunlara ilâve edilebilir. Bosna-Hersek'te müslüman yazarların çoğu İslâm hukuku, devlet idaresi, tarih konularında da eserler verdiler. Bunlardan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fuûşû'l-î-hikem*'inin şârihi Abdullah Bosnevî (ö. 1644), Bosna Akhisarı'nda doğan ve doğduğu yerde kadılık yapan, hukuk ve devlet düzeni hakkında eser yazan Hasan Kâfî özellikle belirtilmelidir. Din ve hukuk sahalarında eserler veren kırk kadar müellif daha vardır. Tarih sahasında da Bosnalı müslüman ailelere mensup tarihçiler yetişmiştir. 1736-1739 Bosna olaylarını kaleme alıp *Gazavat-nâme-i Hekimoğlu Ali Paşa* adlı eseri meydana getiren Novi kadısı Ömer Efendi bunlardan biridir. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başı arasında zamanının çağdaş olayları hakkında yazılar yazan birkaç tarihçi daha vardır. Osmanlı idaresinin son dönemleriyle Avusturya işgalini takip eden olaylarla ilgilenen Sâlih Sıdkî Hacıhüseynovîç (ö. 1888), Muhammed-Enverî Kadîc (1855-1931), eski tarih yazıcılığından modern tarihçiliğe geçiş ifade eden bir eseri bulunan Şeyh Seyfeddin Kemura (ö. 1917), ilk modern tarihçi ve aynı zamanda şair Safvet Bey Başagiç (ö. 1934) bu arada zikredilebilir. 1878, özellikle de 1918'den sonra Bosna müslümanlarının edebî faaliyetleri, Sırp-Hırvat literatürüyle gittikçe daha fazla kaynaşma temayülü gösterdi. Mostar müftüsü ve dinî otonomi taraftarı Ali Fehmi Câbiç (ö. 1918) Arap dili ve edebiyatı profesörü olarak şöhret kazanmıştı.

Her Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de İslâmî eğitim ve kültürün fideliklerini mektepler ve dinî ku-

rumlar oluşturmuştu. Camilerin yanında bulunan mektep ve medreseler Bosna müslümanlarının temel öğretim müesseseleriydi. Saraybosna'da en eski medrese XVI. yüzyıl başlarında kurulmuştu. Gazi Hüsrev Bey tarafından yaptırılan bu medrese kütüphanesiyle birlikte hâlâ ayaktaadır. Kütüphanede çok sayıda yazma eser ve belge koleksiyonu bulunmaktadır. İlk rüşdiye ve mekteb-i hükûmün açılması ise Topal Osman Paşa'nın valiliği dönemindedir. Eğitim kanununun şartları gereği (1869) yeni düzenlemeler Bosna'da da gerçekleştirilmişti. Resmî kayıtlara göre Osmanlı idaresinin sonlarına doğru burada 917 mektep, kırk üç medrese, yirmi sekiz rüşdiye vardı. Ayrıca Saraybosna'da bir askerî okul, öğretmen yetiştirme koleji ve bir de ticaret mektebi bulunuyordu. Avusturyalılar ise dinî okullara müdahale etmeksizin kendi eğitim sistemlerini getirdiler. 1909'daki kanunî düzenlemelere göre müslüman çocukların mekteplere devam mecburiyeti konuldu. Bu sırada kanunî şartlara uygun doksan iki okul (mekteb-i ibtidâ) ve 1000 civarında eski tip sıbyan mektebi yer alıyordu. Rüşdiyeler müslüman çocukların ilkokulları arasında sayıldı. Medreseler din görevlileri yetiştiren okullar olarak kabul edildi. 1887'de İslâm hukuku öğretecek ve geleceğin şer'î mahkeme hâkimlerini (kadî) yetiştirecek bir kolej de kurulmuştu. Saraybosna'da devlet ortaokullarında müslüman öğrenciler, klasik Yunanca veya Arapça'yı öğrenme tercihine sahipti.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya hükümetleri döneminde sadece devlet ilkokulları resmen tanınmıştı. İlkokullara devam eden bütün çocuklara din eğitimi veriliyordu. Mektepler Kur'an okumayı öğreten hazırlık veya eğitim dışı kurumlar haline dönüştü. Din eğitimi bütün ortaokullarda da verildi. 1918'de Saraybosna'da bir devlet şeriat ortaokulu açıldı. Hâkim yetiştirme koleji, yüksek şeriat okulu ve fakülte seviyesinde bir ilâhiyat kurumunun tesisine kadar (1937) varlığını sürdürdü. Vakıf idare heyeti mektep, medrese ve kolejin masraflarını karşılıyordu. Medreselerle ilgili ilk reformlar 1933'te başlatılmış ve 1939'da kesin bir program belirlenmişti. Öte yandan müslüman talebelere burs vermeyi, Gajret (Gayret) ve Uzdanica gibi kuruluşlar tedricen devralmaya başladılar. Sosyalist Yugoslavya'da dinî organlar ve dernekler devletten ayrılmış bir durumdadır. 1953'te çı-

kan dinî cemiyetler kanununa göre dinî eğitim sadece ibadet yerlerine yakın yerlerde verilebilecek, bununla birlikte bunlar din görevlileri ve kadrosu yetiştirmek için okullar açabileceklerdi. İslâmî dinî cemiyetler tarafından müslümanların devam etmelerinin mecburi kabul edildiği mektepler, 1952'de tamamiyla kaldırılana kadar varlıklarını sürdürebildiler.

Avusturya-Macaristan ve savaş öncesi Yugoslav idaresi dönemlerinde din ve şarkiyatla ilgili dallarda çalışmalar, söz konusu okul ve kolejlerin faaliyetleriyle yakından bağlantılıydı. Aynı zamanda Saraybosna'daki Zemałjski Muzej, Şark yazmaları ve Osmanlı arşiv belgelerini topladı. Bu müzede çalışanlar arasında şarkiyat ve tarihî vesikalar üzerinde uzmanlaşmış elemanlar bulunmaktaydı. Modern tarih çalışmaları için uygun zemin (C. Truhelka, V. Skarić, F. Spaho, R. Muđerizović ve diğerlerinin faaliyetleriyle) burada hazırlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna-Hersek'teki şarkiyat çalışmalarına ilgi giderek artmıştır. 1949'da kurulan Saraybosna Üniversitesi'nde Türk, Fars, Arap dilleri ve edebiyatları ile ilgili bir kürsü bulunmaktadır. Burada hem Osmanlı tarihi hem de Türkçe kursları verilmektedir. 1950'de kurulan Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, Sarajevvo Devlet Müzesi'nden devralınan yazma ve Türk tarihiyle ilgili malzemelerden değerli bir koleksiyona sahipti. Burada yıllık bir mecmua neşri yanında Türk belgelerinin ve Yugoslav halklarının tarihiyle ilgili kaynaklar da yayımlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 5, 18, 24; BA, MAD, nr. 544; *Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zvonički, kliški, crnogorski i skadarski, hercegovačk* (nşr. B. Durdev v.dğr.), Sarajevo 1957, s. 21-22, 26; *Evliaja Çelebi, Seyahatnâme*, VI, 423-549; S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900; V. Čubrilović, *Bosanski Ustanak 1875-1878*, Belgrade 1930; A. Nametak, *Narodne junačke muslimanske pjesme*, Sarajevo 1933; A. I. Balagić, *Uloga vakufa u verskom i svetonomnoprosvetivanju naših muslimana*, Belgrade 1933; M. Handžić, *Krježeveni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1934; a.mlf., *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940; V. Skarić v.dğr., *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom, Srpski narod u XIX veku*, Belgrade 1938; V. Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini i turski neredi za vreme reforme Abdu'l-Medžida (1839-1861)*, Belgrade 1943; Dj. Pejanović, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1953; A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*,

Zagreb 1953; H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954; a.mlf., *Çengić Beyleri: Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd* (trc. İsmail Eren), İstanbul 1960; a.mlf., *Esnaft i obrti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1961; A. Skaljčić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1957, I-II; H. Sabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959; a.mlf., *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964; a.mlf., *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973; Ahmet Cevat Eren, *Mahmut II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965; Smail Balić, *Die Kultur der Bosniaken (Kultura Bosnjaka)*, Wien 1973; a.mlf., "Der bosnisch-herzegowinische Islam", *Isl.*, XLIV (1968), s. 115-137; Muhamed Hadžijahić v.dğr., *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977; R. Donia, *Islam under the Double Eagle: the Muslims of Bosnia and Hercegovina 1878-1914*, New York 1981; *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina* (nşr. Jugoslavenski Leksikografski Zvod), Zagreb 1983 [*Enciklopedije Jugoslavije*'den ayrı basım olan bu kitapta: Ahmed Aličić, "Osmanlı Devri Tarihi", s. 86-101; M. Filipović — N. Hdžidedić, "Demografik ve Etnik Tarihi", s. 137-145; F. Nametak — M. Huković, "Osmanlı Devri Edebiyatı", s. 253-255]; A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985; a.mlf. — H. Skapur, *Turski dokumenti o ustanku u Potkozaruju 1875-1878*, Sarajevo 1988; Eşref Kovačević, *Muhimme Defteri Dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo 1985; *Vakufnâme iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo 1985; Muhamed Mujić, *Sidzil mostarskog kajdije 1632-1634*, Mostar 1986; Fuad Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji, porijeklo, islam, kultura, povijest, politika*, Sarajevo 1991; C. Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları" (trc. Cemal Köprülü), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 54-64; Alija Bejić, "Spomenici Osmanlıske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", *POF*, III-IV (1952-53), s. 229-297; M. Mujezinović, "Turski Natpisi XVI Vijeka iz nekolika mjesta Bosne i Hercegovine", a.e., s. 455-484; Nedim Filipović, "Odžakluk timari u Bosni Hercegovini", a.e., V (1955), s. 251-274 [bu makalenin İngilizce tercümesi: *POF*, XXXVI (1986), s. 149-180]; a.mlf., "Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 154-188; T. Popović, "Spisak Hercegovackih Namesnika u XVI veku", *POF*, XVI-XVII (1966-67), s. 93-99; A. Suceška, "Seljačke bune u Bosni u XVII i XVIII Stojeu", *Godišnjak društva Istoričara BiH*, Sarajevo 1969, s. 163-207; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *POF*, XXX (1980), s. 431-447; a.mlf., "The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State", *International Journal of Turk Studies*, 1/2, Wisconsin 1980, s. 1-24; A. Handžić, "O Formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću. Uloga države i vakufa", *POF*, XXXV (1985), s. 133-169; a.mlf., "O Islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", a.e., XXVI-XXVIII (1970), s. 5-48; Besim Darkot — J. Krčmarik, "Bosna-Hersek", *IA*, II, 725-735; Br. Djurdjev, "Bosna (Bosnia and Herzegovina)", *EI²* (İng.), I, 1261-1275.

BRANISLAV DJURDJEV

BOSNALI MEHMED PAŞA CAMİİ

Sofya'da
günümüzde kilise olarak kullanılan
Mimar Sinan'ın eseri bir cami.

Süfi veya Sofu lakaplarıyla da anılan Derviş Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerde Bosnalı Mehmed Paşa Camii adıyla zikredilir. Mehmed Paşa, Rumeli beylerbeyliğinde bulunduğu sonra Mustafa Paşa'nın yerine 954'te (1547) ikinci vezirliğe getirilmiş (Celâlîzâde, vr. 297^b, 299^b), ardından Bağdat, Bosna ve Budin beylerbeyi olmuş, Peçuyulu İbrâhim'e göre bu son vazifesi sırasında bir yahudi hekimin verdiği ilaçla zehirlenerek öldürülmüştür. Mehmed Paşa'nın Sofya'daki camii, medrese ve imaretinden başka İstanbul Yenikapı'da, Yugoslavya Saraybosna'da, Travnik'te başka hayır eserleri de bulunmaktadır.

1062 (1652) yılında Sofya'ya gelen Evliya Çelebi buradaki camileri sayarken yapıdan Koca Derviş Mehmed Paşa Camii adıyla bahsederek hakkında etraflı bilgi verir. "Buna İmaret Camii de derler. Bir ibâdetgâh-ı rüşendir; selâtin camii gibi âlî bir kubbesi var; enderun ve bîrunu gayet müzeyyendir; gayet vâsi haremî (avlusu) vardır" dedikten sonra revaklarının sütunlu, üzerlerindeki kubbelerin kurşun kaplanmış olduğunu bildirir; minaresinin de yüksek ve ince olduğunu söyler. Ayrıca caminin Mimar Koca Sinan'ın yapısı olduğunu belirtir.

954 Zilhiccesi ortalarında (Ocak 1548 sonları) tasdik edilen vakfiyesine göre Sofya'daki bu camii, medrese, kütüphane, imaret, bîmarhâne, hamam ve kervansaraydan meydana gelen bir külliye olarak düzenlenmiştir. İsmail Eren, Meh-

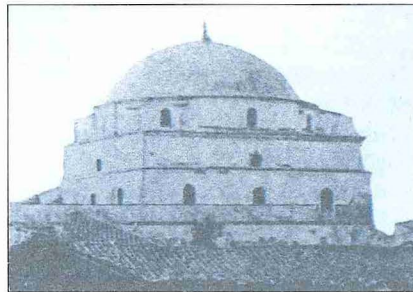

Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin kitâbesi (Sofya Müzesi)

med Paşa b. Abdülmuîn adına düzenlenen Arapça vakfiyenin bir sûretinin Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunduğunu bildirmektedir (*Müceddet Rumeli Vakıfları Defteri*, nr. 988, s. 51-64). Caminin yerinden sökülerek müzeye konan kitâbesinde de 954 (1547) tarihi vardır.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması ve Sofya'nın Türk idaresinden 1878'de çıkmasının ardından Mehmed Paşa Camii Bulgarlar tarafından bir süre depo ve cephanelik olarak kullanılmıştır. Bu yüzden halk arasında buraya Kara Cami denildiği ileri sürülürse de bazılarının göre bu ad yapısında kullanılan taşların rengi sebebiyledir. Sultan II. Abdülhamid'in camiye dokunulmaması hususundaki uyarısına rağmen Bulgarlar'ca 1901'de dış mimarisi tamamen değiştirilmiştir. Cami âdetâ bir kılf içine alınmak suretiyle yeni bir biçime sokulmuş, Sveti Sedmoçislenitsi adıyla bütün azizlere ithaf edilen bir kiliseye çevrilmiş ve 27 Temmuz 1903'te kullanıma açılmıştır. Kiliseye çevrilişin son cemaat yeri de yıktırılan caminin etrafındaki külliye ait diğer binalar ise 1878'den sonra ortadan kaldırılmış, yalnız medresesi 1928'de yıktırılıncaya kadar hapisane olarak kullanılmıştır. Mimar Sinan'ın Bulgaristan'daki tek camii olan Bosnalı Mehmed Paşa Camii, bugün şehrin kalabalık bir semtinde iki ana cadde arasında bulunmaktadır.

Cami çok büyük ölçüde kare planlı bir bina olup ibadet mekânını yüksek bir kubbe örter. Kareden kubbe yuvarlığına köşelerdeki tromplarla geçilmiştir. Dışta binanın Türk eseri olduğunu belirtecek hiçbir mimari elemanın bırakılmamasına karşılık içeride Türk mimarisi unsurları daha belirlidir. Evliya Çele-

Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin orijinal mimarisinin bozulmadan önceki hali (Bulgar Akademisi, *Kratka Istorija na Bulgarskata Arkhitektura*, Sofia 1965, rs. 187)